LATVIJAS ARHĪVI

ĢENERĀLDIREKTORA SLEJA

Kas vieno un kas šķir …

Muzeji, arhīvi, bibliotēkas – sabiedrībā atpazīstamas un populāras iestādes, kas tiek sauktas par atmiņas institūcijām. Varšavā notika starptautiska konference "Arhīvi atmiņu institūciju vidū", kurā 15 valstu arhīvisti dalījās savā sadarbības pieredzē ar muzejiem un bibliotēkām, domāja par jaunām iespējām, kā arī centās konkretizēt atbildi uz jautājumu: kas vieno un kas ir atšķirīgs arhīvu, muzeju un bibliotēku darbībā un uzdevumos.

Krievijas arhīvu aģentūras vadītājs, vēstures zinātņu doktors, Krievijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis ***Vladimirs Kozlovs*** *piekrita viņa ziņojuma publikācijai latviešu valodā mūsu žurnālā.*

MUZEJI, BIBLIOTĒKAS, ARHĪVI VĒSTURISKĀS ATMIŅAS SISTĒMĀ

Muzeji, bibliotēkas un arhīvi faktiski un pēc savas būtības ir galvenie vēsturiskās atmiņas glabātāji, par tādiem paliekot visas datējamās cilvēces vēstures laikā. Šīm trim vienas vēsturiskās atmiņas uzkrāšanas, saglabāšanas un izmantošanas sistēmas informācijas apakšsistēmām, neraugoties uz to funkcionālās nozīmes kopību, tomēr piemīt savas specifiskas īpatnības, kas nepārprotami parādās to darbības raksturā un organizācijā. Kāda ir šo informācijas apakšsistēmu specifika un kā tā atspoguļojas to pagātnē un tagadējā situācijā? – Atbildēm uz šiem jautājumiem ir gan teorētisks, gan izglītojošs raksturs, kaut vai lai saprastu šo apakšsistēmu savstarpējo papildināmību un to reprezentativitāti pagātnes atspoguļošanā, un ne mazākā mērā tām ir praktiska nozīme to tagadējās un nākotnes pilnveidošanas politikas izstrādē un instrumentu meklēšanā. Tieši ar rūpēm par pareizo, mūsu laika prasībām atbilstošu atbilžu meklēšanu uz šiem un citiem jautājumiem, iespējams, ir izskaidrojama mūsu poļu kolēģu spožā doma par kārtējo "Skovroņeku lasījumu" tēmu izvēlēties to nosaukumā ietverto problēmu.

Lai kaut vai pietuvotos tēmas izpratnei, manā skatījumā, ir pirmām kārtām jāaplūko muzeju, bibliotēku un arhīvu glabāšanas objekti. Pirmajā gadījumā – tas ir priekšmets, otrā gadījumā – grāmata, trešajā – dokuments. Protams, es neizslēdzu iespēju un pat nepieciešamību katra šā objekta savstarpēju ietilpšanu dažādās tā glabāšanas sfērās, kā lietderību pierāda tūkstošiem piemēru, kad tiek veidoti kopīgi arhīvu–muzeju, arhīvu–bibliotēku un muzeju–bibliotēku kompleksi. Taču uzskatīsim šādus kompleksus par izņēmumiem, nevis likumsakarībām, tādēļ mēģināsim noteikt šo trīs vēsturiskās atmiņas apakšsistēmu objektu līdzības un atšķirības.

Muzeja priekšmets – vai tas būtu mākslas vai sadzīves priekšmets – var būt tipisks vai unikāls, neatkārtojams. Nozīmīgai muzeja priekšmetu daļai piemīt arī relikvijas vērtība pēc tā izcelsmes vai piederības. Priekšmeta tipiskums bez visa cita nozīmē arī tā masveidību, daudzskaitlību, vispārējo izplatību un ienākšanu sadzīvē. Tieši šajā masveidībā un vienkāršībā arī slēpjas galvenais drauds netikt saglabātam – šo piemēru ir vairāk nekā vajag, pat attiecībā uz ārkārtīgi sarežģītiem jauno un jaunāko laiku priekšmetiem – mehānismiem, kad cilvēce jau bija apzinājusies nepieciešamību tos saglabāt pēcnācējiem. No otras puses, muzeja priekšmets jau savas radīšanas brīdī var būt unikāls, piemēram, mākslas darbi. Nākamā muzeja priekšmeta īpatnība – tā vienreizējā spēja izglītojoši, vizuāli, emocionāli ietekmēt patērētāju. Muzeja ekspozīcija, kurā ir izstādīts kaplis, starainis, arkls un traktors, uzskatāmi, vienkārši un pārliecinoši atklāj cilvēces progresu vienā no zemkopības jomām.

Grāmata kā bibliotēkas glabāšanas priekšmets daudzējādā ziņā ir līdzīga muzeja priekšmetam. Grāmatai piemīt daudzskaitlības un unikalitātes iezīmes. Dažiem šādiem eksemplāriem, tāpat kā muzeja priekšmetiem piemīt relikvijas vērtība. Ņemot vērā tā izcelsmi, šis priekšmets, ar ļoti nelieliem izņēmumiem, jau sākotnēji pēc savas būtības ir publisks, paredzēts masveida ražošanai, izplatīšanai un izmantošanai. Šajā apstāklī arī slēpjas tās izcilā loma vēsturiskās atmiņas saglabāšanā un izplatīšanā. Tā koncentrētā veidā atspoguļo faktus, notikumus, parādības un procesus, kas notikuši, notiek vai var notikt cilvēces dzīvē. Tās izglītojošais potenciāls ir ne tikai striktās formulās neiekļaujams, bet pat nav aprakstāms. Grāmata ir spējīga savā vēsturiskās atmiņas eksistences formā akumulēt ne vien savas neatkārtojamās iezīmes, bet arī muzeja priekšmetus un dokumentus.

Dokumentam piemīt praktiski visas augstāk aprakstītās iezīmes, kas raksturīgas muzeja priekšmetam un grāmatai. Vienlaikus to raksturo arī nozīmīgas atšķirības no grāmatas un muzeja priekšmeta kā vēsturiskās atmiņas atspoguļojumam. Pirmkārt, milzīga dokumentu vairuma radīšana, lielākoties oficiālas izcelsmes, ir cilvēka, sabiedrības, valsts dzīves organizācijas neatņemama sastāvdaļa. Šā iemesla dēļ dokuments salīdzinājumā ar muzeja priekšmetu vai grāmatu biežāk, operatīvāk un tipiskāk atspoguļo realitāti, un tātad vienmēr būs pētniekam saistošāks. Otrkārt, dokuments ir mazāk publisks nekā muzeja priekšmets vai grāmata. Kaut arī virkne dokumentu veidu jau sākotnēji tiek

radīta kā principiāli publiski dokumenti, piemēram, likumi vai starptautiskie līgumi, eksistē veselas cilvēka dzīves jomas, kuru dokumentēšana pamatoti principā nav publiska. To skaitā kārtības, drošības, aizsardzības un citi dienesti. Treškārt, dokumentam piemīt autentiskums, tajā fiksētā fakta, notikuma, parādības, procesa juridiskā pierādījuma vērtība, un šā iemesla dēļ ir noteikti saglabājams – pastāvīgi vai kādu noteiktu glabāšanas laiku.

Tādējādi pat virspusēja muzeja priekšmeta, grāmatas un dokumenta analīze parāda, ka tieši pēdējais vispilnīgāk un tuvāk dzīvei atspoguļo to, tātad ir galvenais vēsturiskās atmiņas nesējs.

Muzeju, bibliotēku un arhīvu glabāšanas objektu līdzību un atšķirību uzskaitījumu varētu turpināt. Mēs minējām, ja ne visas galvenās, tad katrā ziņā – nozīmīgākās. Ar to pietiek, lai, ņemot tās vērā, izskatītu šo trīs vēsturiskās atmiņas nesēju tipu glabātavas vismaz pēc trim šo organizāciju funkcijām, kas sakrīt: komplektēšana, glabāšanas organizēšana, izmantošana.

Muzeju komplektēšanai, pat ja tā ir sistemātiska un stingri funkcionāli tematiski orientēta, ir stihisks raksturs, jo tā netiek balstīta uz normu, bet gan uz piedāvājumu vai ir mērķtiecīgu meklējumu rezultāts. Bibliotēku komplektēšana, īpaši to, kurām ar likumu paredzēts saņemt un saglabāt dokumenta obligāto eksemplāru, ir sakārtotāks jeb sistematizētāks process nekā muzeju komplektēšana. Tomēr bibliotēku komplektēšana lielā mērā ir balstīta uz izvēles principu – funkcionāli tematiskās (tehniskās, medicīnas, vēsturiskās literatūras un citas bibliotēkas), rekomendējošās (universālās publiskās bibliotēkas), vecuma (bērnu, jauniešu bibliotēkas), administratīvi teritoriālās un citas. Uz šī fona arhīvu komplektēšana ir pilnībā sistemātisks, sakārtots un obligāts process, kura pamatā ir jau 18. gadsimtā izvirzītā un vēl šodien neviena neapstrīdētā dokumentu vērtības izvērtēšanas ideja – to savdabīga "ravēšana" pirms nodošanas arhīvā. Šī ideja principā ir sevi attaisnojusi, kaut gan nevar neatzīt, ka tās realizācija ir saistīta ar cilvēcisko faktoru, tātad ne bez subjektīvisma elementiem.

Tādējādi muzeju, bibliotēku un arhīvu komplektēšanas principu analīze parāda, ka vēsturiskās atmiņas saglabāšanas sistēmā arhīvi nodrošina lielāku tās koncentrāciju.

Muzeja priekšmets, grāmata, dokuments nonācis muzejā, bibliotēkā, arhīvā. Saskaņā ar iepriekš minētajām katras šīs organizācijas – vēsturiskās atmiņas glabātājas – komplektēšanas īpatnībām to glabāšanas objekti sāk jaunu dzīvi. Tā saistīta vispirms ar to sakārtošanu, t.i., konkrētā muzeja priekšmeta, grāmatas, dokumenta iekļaušanu jau esošajā muzeja priekšmetu, grāmatu, dokumentu kopumā.

Muzeja priekšmetu komplektēšanas stihiskums noved pie to haotiskas glabāšanas organizācijas, tātad negarantē sistemātiskas zināšanas par pagātni ne pašā konkrētajā muzejā, ne to kopumā katrā valstī. Citiem vārdiem, muzeja priekšmeta glabāšana nodrošina ilustratīvu vēsturiskās atmiņas saglabāšanu. Šie fragmenti pēc būtības ir ļoti svarīgi un informatīvi, taču tie tikai nejauši sniedz informāciju par savām kādreiz reāli eksistējušām saiknēm. Tomēr ir principiāli

svarīgi atzīmēt, ka šādas "atliekas" muzejos nemaina savu stratigrāfiju, pirmām kārtām jau, netop "ravētas", tātad paliek mūžīgā glabāšanā kā vēsturiskās atmiņas elements.

Organizētāka bibliotēku komplektēšana nodrošina arī sistematizētāku vēsturiskās atmiņas saglabāšanas organizāciju. Taču šeit eksistējošais zināšanu "atjaunošanas" princips (izņemot bibliotēkas, kas glabā mūžīgi obligāto eksemplāru) paredz regulāru grāmatu "ravēšanu", t.i., to utilizāciju. Šāda "ravēšana", kas publiskajās bibliotēkās ir absolūti pamatota, neizbēgami sagrauj vēsturiskās atmiņas sistemātiskumu. Katru reizi to aktualizējot, šāda "ravēšana" faktiski grauj vēsturisko atmiņu vai novirza to uz bibliotēkām, kam ir tiesības glabāt obligāto eksemplāru.

Atšķirībā no muzeja priekšmeta vai grāmatas dokuments arhīvā parasti nokļūst saistībā, citu dokumentu sistēmā, kas ir cits ar citu vēsturiski vai loģiski saistīti, t.i., fonda sastāvā. Fonds ir dabisks un organisks veidojums, kas secīgi hronoloģiski atspoguļo faktus, notikumus, parādības, realitātes procesus, kas risinājušies noteiktas ģeogrāfiskās vienības robežās. Vēl jo vairāk, konkrētais fonds konkrētajā arhīvā atklāj savas saiknes ar citiem fondiem un ne mazākā mērā ar citu arhīvu fondiem. Dokuments fonda sastāvā iegūst savdabīgu miera stāvokli, ko cita starpā raksturo mūžīga tā glabāšanas stratigrāfija (arhīva šifrs) un tā "izravēšanas" neiespējamība. Pateicoties norādītajām īpašībām, dokuments un fonds, kurā tas atrodas, savstarpēji saistītie fondi rada ne nejaušu, ne haotisku, bet gan stingri sakārtotu realitātes ainas mozaīku.

Tādējādi, pat virspusēji analizējot vēsturiskās atmiņas glabāšanas organizāciju muzejos, bibliotēkās un arhīvos, redzams, ka arhīvos tā ir daudz sakārtotāka, sistemātiskāka, pilnīgāka savā pietuvinātībā realitātei, tātad vienmēr būs vispieprasītākā.

Izmantošanas funkcijai muzejos, bibliotēkās un arhīvos arī piemīt savas atšķirības. Muzeji un bibliotēkas vispirms jau ir kultūrapgaismes un zinātniski izglītojošas organizācijas, kas nosaka atsevišķas muzeju priekšmetu un grāmatu izmantošanas veidu īpatnības, piemēram, pastāvīgo ekspozīciju esamību, rekomendējošo tematisko bibliogrāfiju radīšanu. Arhīvu, kas tāpat ir kultūrapgaismes un zinātniski izglītojošas organizācijas, tajos koncentrēto dokumentu autentiskuma un juridiskās pierādījumvērtības dēļ pienākums izmantošanas sfērā ir lielā mērā apmierināt sabiedrības sociālo pieprasījumu, atbildot uz tās specifiskajām prasībām pēc vēsturiskās atmiņas. Tādējādi izmantošanas funkcija arhīvos ir daudzveidīgāka salīdzinājumā ar muzejiem un bibliotēkām.

Lasītājam nevajadzētu rasties priekšstatam, ka es uzstājos, raugoties no sava veida "arhīva patriotisma" pozīcijām, cenšoties mazināt muzeju un bibliotēku lomu. Ja arī šāds pretnostatījums ir vērojams, tad tā iemesls ir vispārzināmā skumjā fakta konstatācija, ka muzeja priekšmetam un muzejiem, grāmatai un bibliotēkām ir vairāk paveicies ar to nozīmes apzināšanos sabiedrībā. Bibliotēka un muzejs ir apdziedāti jau antīkajos laikos, un to loma arī mūsdienās vienkāršajam iedzīvotājam un varu paturējušiem (varas pārstāvjiem) ir vairāk

saprotama nekā dokumenta un arhīva loma. Es uzskatu, ka muzeji, bibliotēkas un arhīvi ir vienlīdz vērtīgas, cita citu papildinošas vienas vēsturiskās atmiņas sistēmas apakšsistēmas. Ivana Bargā duncis, kas izstādīts muzeja ekspozīcijā, grāmata, kura pēta viņa ļaundarības un izvietota izstādē bibliotēkā, un mirušo saraksts, kurā ir viņa nogalēto cilvēku uzvārdi, izstādīts arhīvā, var radīt emocionālu iespaidu un būt izglītojošs, tikai atrodoties kopā. Tieši tas ir vienmēr jāveicina muzeju, bibliotēku un arhīvu darbiniekiem. Vienīgi apvienojot spēkus, vienīgi nosakot tā vektorus stingrā saskaņā ar vispārpieņemtajiem muzeju, bibliotēku un arhīvu glabāšanas objektiem, mēs varēsim efektīvi saglabāt un izmantot ne tikai jau uzkrāto vēsturisko atmiņu, bet arī atmiņu par mūsdienām ne vien laikabiedru paaudzei, bet arī paaudzēm nākotnē.